

УДК 821.161.2
ПЗ2

Серія «Vivat класика»

Упорядкування й передмова Ярини Цимбал

Дизайнер обкладинки Рената Куртвелієва-Бережна

Кураторка серії Ярина Цимбал

Підмогильний В.

ПЗ2 Невеличка драма / Валер'ян Підмогильний ; упоряд., передм., прим. Ярини Цимбал. — Х. : Vivat, 2023. — 336 с. — (Серія «Vivat класика», ISBN 978-617-17-0108-3).

ISBN 978-617-17-0110-6

Валер'ян Підмогильний хотів написати роман, у якому майстром корабля буде жінка. І написав «Невеличку драму» — роман про нові взаємини, новий побут, нову мораль і вічні питання, які постають у несподіваних учудненнях доби технічного прогресу. Шалена ірраціональна пристрасть чи холодний раціональний розрахунок — хто вийде переможцем із двообою? Чи перемога взагалі можлива, якщо і кохання, і страждання — лише стандартні реакції білка? Підмогильний майстерно розіграє на камерній сцені невеличку драму, назва якій — життя. Це один з найкращих філософських романів в українській літературі ХХ сторіччя.

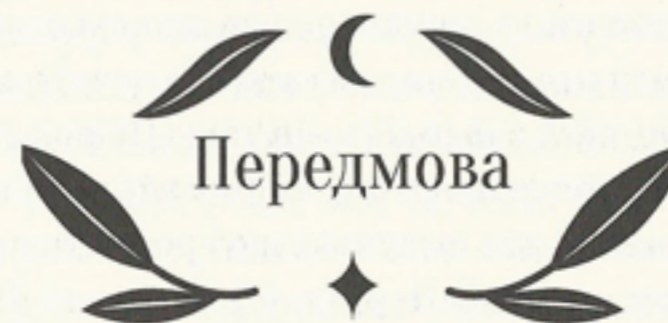
УДК 821.161.2

ISBN 978-617-17-0108-3 (серія)

ISBN 978-617-17-0110-6

© Цимбал Я. В., упорядкування, передмова, примітки, 2023

© ТОВ «Видавництво «Vivat»», 2023

Передмова

СКЕПТИЧНИЙ ОПТИМІСТ І МАЙСТРИНЯ КОРАБЛЯ

1928 рік став епохальним в історії української літератури. Того року вийшли друком повісті й романи «Смерть» Бориса Антоненка-Давидовича, «Дівчина з ведмедиком» Віктора Домонтовича, «Місто» Валер'яна Підмогильного, «Недуга» Євгена Плужника, «Гармонія і свинушник» Бориса Тенети, «Майстер корабля» Юрія Яновського. Більшість авторів блискуче дебютувала у великій прозі. Їхні книжки викликали десятки дискусій і рецензій.

У центрі уваги опинилися романи Підмогильного і Яновського. Перший дав широке соціальне полотно на сучасному матеріалі, у другого вражали несподівані тема і форма. І те, і те українська література чекала вже давно й нетерпляче.

У моду саме ввійшли літературні анкети. «Універсальний журнал» запитав письменників про їхній останній твір, і поряд опинилися відповіді Яновського й Підмогильного. Київський журнал «Глобус» про «Майстра

корабля» опублікував відгуки кількох критиків і серед них одного письменника — Валер'яна Підмогильного.

Підмогильний з першої фрази зізнався: «Я прочитав цей роман одним нападом і з одним почуттям радості й захоплення». А завершив він так: «Це романтичний роман. Охоче погодився б я, щоб “майстром корабля” була саме жінка, але не думаю, щоб романтизм міг бути фарватером нашого літературного річища. Перед нами складаються нові взаємини, відшаровується новий побут, формується нова мораль, запановують нові творчі ідеї, навіть “вічні”, “прокляті” питання людськості повстають у дивних “учудненнях” — тому більше, ніж будь-коли, на пізнання й на активізацію дійсності творчість мусить бути скерована. Реалізм, збагатившись на здобутки інших формальних напрямків, що завжди тільки торують йому переможний шлях, повинен стати в нас гаслом усіх мистецтв, великим “майстром” нашого мистецького корабля. А романтизм матиме в ньому одну з невеличких кают».

З «невеличкої каюти» виросла «Невеличка драма» самого Підмогильного, де майстринею корабля стала жінка. І весь цей абзац — не про твір Яновського, а про його роман, над яким він уже давно працював.

Хронологічно «Невеличка драма» — другий роман Підмогильного. Коли вона з'явилася друком, він уже був уславленим автором «Міста». Сьогодні «Місто» вивчають у школі, пишуть про нього твори, статті й монографії, перекладають іноземними мовами. Дехто вважає «Місто» автобіографічним романом, мовляв, автор принаймні почасти наділив Степана Радченка фактами свого життєпису.

Насправді в доробку Підмогильного «Невеличка драма» — перша: і за часом, і за значенням. Це дуже важливий для нього твір, у який він вклав багато інтелектуальних і душевних зусиль. І цей твір набагато більше розкаже нам про автора, ніж Степан Радченко і його історія підкорення міста. Не впевнена, що можу дати вам ключі до цього роману і пояснити, «що хотів сказати автор», але покажу ті ключі, які він залишив нам у своєму тексті.

7 травня 1926 року Підмогильний писав із Лівадії Євгену Плужнику: «Любий мій друже, вчора одержав Вашого листа і мав гарний настрій, довідавшись, що Ви мені радите це, що я й сам думав. Це — про повість. Зрештою, я так і писатиму, але лихо моє, що почав я інакше, а ще не думав про те, чи далі так писати, чи починати знову».

Згадана повість — це і є майбутня «Невеличка драма». Отже, у травні 1926 року роман уже було почато й автор радився, як йому продовжувати. Та сталося несподіване...

Восени 1926 року до Києва перебралася з Харкова управа Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ). Київських письменників, за словами Підмогильного, охопила кінолихоманка, якої не уникнув і він сам. Піддавшись загальному ажіотажу, він узявся писати сценарій кінокомедії, але, як людина іронічна й самокритична, швидко зрозумів свою безпомічність у цьому жанрі. Кінокомедію він покинув, проте вирішив компенсувати поразку й скористатися уламками первісного задуму. З них і народився роман «Місто», який формально став першим романом письменника.

На «Місто» Підмогильний витратив не більше як рік. З осені 1926-го управа ВУФКУ містилася в Києві, а в травні 1928-го наклад роману вже було віддруковано.

А як же «Невеличка драма»? Що далі?

«Що далі?» — запитували читачі й читачки альманаху «Літературний ярмарок», догортавши до останньої сторінки книги сьомої (137-ї). І Ярмарком відповідав: «Очевидно доведеться чекати на книги 138, 139, 140 і т. ін. Адже як-не-як, а мусимо ж ми зрештою видрукувати і «Народного Малахія» Кулішевого, і «Ревізора» М. Хвильового, і «Невелику драму» — новий роман Валеріяна Підмогильного, який, тобто новий роман В. Підмогильного, буде друкуватися у «Літературному ярмарку» і який роман ви прочитаєте, мусите почитати, бо поза вашим бажанням він захопить вас і так захопить, що ви не знайдете місця, аж поки не дочитаєте останньої картки».

Отже, не забув! Ба навіть назва вже з'явилася. (І чомусь нагадує «невеличку каюту» — останні слова з відгуку на Яновського.) Тільки даремно втішалася читацька аудиторія, чекаючи на цей захопливий роман. Книга сьома «Літературного ярмарку» вийшла в липні 1929 року. А 12 листопада Підмогильний писав Плужнику: «Щодо Романів, то один [син] бігає, а другий [твір] ще лежить, навіть останні дні сильно був занедужав. Справа в тім, що передостанній розділ, що я пишу, починається з психологічного стану героїні, і я наперед знав, як моторошно буде його писати. Ви не уявляєте, як важко «змальовувати» психологічно! Слова ж усі затерті, заяложені, від усіх тих «хвилювань», «збентеження», «тривоги», «пригнічень» Вас нудить, а інших слів немає, і от мучився, на рядок по цигарці викурював, сам впадав у розпач, сам збентеження зазнавав і нарешті оце вибрюхався з цієї ковбани на чисте місце дії. А що виходить — не знаю. Може, навіть чортзнаю що виходить, але я всіх сил докладаю, щоб «учуднити»

кохання й приплутати до нього безліч сторонніх справ. Словом, цього місяця кінчу й повезу до ЛЯ, бо гроші треба сильно».

Розгорніть «Невеличку драму» на розділі «И любовь — это тот же камин, где сгорают все лучшие грезы...» і порахуйте, скільки автор скупив цигарок, якщо по одній на рядок. Ось яких зусиль він докладав, щоб ви не могли відірватися від роману до останньої сторінки. Чи вийшло в нього в підсумку?

Десь наприкінці 1929 року Підмогильний завершив «Невеличку драму», але в «Літературний ярмарок» уже не встиг. На книзі дванадцятій альманаху припинився. І письменник відніс новий роман у київський журнал «Життя й революція», де ще донедавна був членом редколегії. «Невеличку драму» друкували з продовженням у чотирьох числах протягом березня — червня 1930 року.

А в літературі надходили великі зміни й на обрії збиралися загрозливі хмари. Улітку 1930 року почалася реорганізація видавничої галузі. Державне видавництво України об'єднали з іншими — кооперативними, відомчими, профспілковими — у Державне видавниче об'єднання України (ДВОУ). За літературу й мистецтво надалі відповідало однойменне видавництво. Реорганізація тривала добрих пів року, до роботи ЛіМ узялося вже 1931-го.

Тимчасом видавництва грошей не платили. Підмогильний перебрався в Харків і оселився в будинку «Слово». Сексот, який інформував органи про життя харківських письменників, характеризував його так: «Необычайно умный, тонкий, говорит, безусловно, неискренне». А ще сексот переказував чутки про Підмогильного: «Известно,

что последний его роман "Маленькая трагедия", который уже был набран, потом при пересмотре портфеля в связи с большим сокращением плана, а также идеологического пересмотра, был запрещен и разобран издательством».

Ясно, що йдеться про «Невеличку драму». От тільки роман тоді ще не було заборонено й розібрано, навпаки, видавничі процеси саме зарухалися. У середині листопада 1932 року у видавництві ЛіМ обговорювали плани на рік і розглядали рукописи. Серед них була й «Невеличка драма» Підмогильного. Рішення по ній ухвалили позитивно: друкувати. Наступного дня ЛіМ звернулося в Головліт (цензурний орган у книговидаванні) з проханням про дозвіл на друк роману Підмогильного.

Не відомо, кому належала ідея передмови — автору чи видавництву. Проте очевидно було, що передмова потрібна. І Підмогильний сів її писати. Надворі стояв грудень 1932-го, тож передмова схожа не так на пояснення, як на виправдання.

«Цей роман належить, власне, до часів минулих. Закінчено його 1929 року. Писалося його один рік, отже, початий він був 1928 року. А що автор не може похвалитися швидким опануванням своїх тем і свої твори обмірковує непристойно довго, то треба вважати середину десь 1926 року за ту дату, коли цей роман так чи так почав існувати».

Отже, ми не помилилися: «Невеличку драму» Підмогильний почав навесні 1926-го, просто роботу над нею перервало «Місто».

Та тільки далі письменник жодним словом не згадує ні реалізм і романтизм, ні нову мораль і новий побут,

ані «вічні питання» людства та їхні «учуднення». Виявляється, це роман про міщанство, яке автор пристрасно засуджує: «У цьому романі я писав про міщанство. Писав тому, що воно здається мені не тільки гідним зневаги, але й вартим громадської уваги задля своєї небезпечності. Писав тому, що вважаю міщанство за одного з помітних ворогів нашої перебудови, за ворога тяжкого, дарма що причаєного...»

Дуже правильна передмова до дуже неправильної на той час книжки. Це особливо увиразнюють дальші пояснення автора: «Мої герої — дівчина, молодий і старий професор, професориха, професорівна, Льова, кооператор — то все варіації на одну тему, єдність у різноманітності. Вони одне одного мислять і доповнюють. І всім їм протистоїть молодий інженер, що тільки посковзом проходить по композиції роману, — адже надто чужий цей юнак усім іншим дійовим особам, щоб щільніше з ними пов'язатись».

Із таких, як інженер Дмитро Стайничий, переконує письменник, може вирости тип нової людини — цілеспрямований, рішучий, природний, із вірою «в майбутнє того ладу, що його виховав».

І все-таки Підмогильний не зміг зрадити свою майстриню корабля — Марту Висоцьку, з якою й трапилася ця «Невеличка драма».

«Наприкінці я хотів би висловитись трохи в оборону Марти. Мені особисто вона не здається безнадійною. Вона більш наївна, ніж справді отруєна. Зрештою, вона щира й чесна. Їй треба тільки доброго гарту, щоб направитись на добру путь, і життя їй цього гарту дало. Тож не виключена нам можливість зустрітись з нею не як з дівчиною, а як з товаришкою в спільній боротьбі за ті завдання, що

стоять перед вами, читачу, перед нами всіма і перед цілою радянською країною».

На жаль, виправдання і спроба розставити ідеологічні акценти в інтелектуальному філософському романі, далекому від ідеологій і зовсім не про міщанство, не спрацювали. В архіві Підмогильного збереглася верстка «Невеличкої драми» з правками (якій ми завдячуємо сьогодні справжніми відкриттями), але ми не знаємо навіть, у якому видавництві її встигли набрати.

Роман «Невеличка драма» вперше вийшов книжкою 1956 року в Парижі з передмовою Юрія Бойка-Блохіна. У його тлумаченні це роман про «зіткнення двох стихій: московсько-ренегатської й українсько-народної», а Марту Висоцьку він порівняв з Аглаєю з «Вальдшнепів» Хвильового.

Згодом яко рецензія на паризьке видання з'явилася стаття Юрія Шереха (Шевельова) «Білок і його забурення». Шерех влучно проаналізував ідеологічну передмову Бойка-Блохіна, чий ключі до роману геть не підходили. «Роман Підмогильного спрямований не проти советської влади як такої, а проти ширшого об'єкта, якого частиною тільки є советська система. Проти технізованої доби в житті людства. Але він протисоветський, бо він незалежний. Бо він безмежно іронічний супроти релігії розуму й супроти релігії прогресу. Бо він говорить про обмеженість розуму і про відсутність прогресу і протиставить цим модним релігіям гіркоту свого агностицизму».

А проте Марта не втілює «позитивний тип української жінки в підсоветській дійсності» і не «служить запорукою світлого майбутнього», а Юрій Славенко далекий і від класової боротьби, і від комуністичної ідеології.

«Невеличка драма» — зовсім не політичний роман і навіть не любовний, як переконливо продемонстрував Юрій Шерех. Це інтелектуальний філософський роман, але яка ж філософія автора? Агностицизм, як визначив Шерех, а чи інша?

Про «Невеличку драму» завжди говорять, порівнюючи з «Містом». У вічі впадає насамперед, що міста в ній немає, хоча дія так само відбувається в Києві. Це камерний роман, який розгортається в різних помешканнях: кімнатка Марти, квартира професора Маркевича, житло Юрія Славенка, контора Махортресту. Тільки один раз герої виходять на вулицю, до Андріївської церкви, — щоби попрощатися. Здається, адреси в романі не мають значення. Ні те, що Льова живе на Арсенальній, Марта — на Жилианській, а дружина кооператора працює в Караваївських лазнях. Хоча якби не мали значення, автор їх і не вказував би — вигадав би чергове місто Н. і назви локацій, які нічого не говорять.

Насправді «Невеличка драма» — дуже київський роман. Тільки важать у ньому не адреси, а люди, чию присутність у тексті не так просто помітити.

«Місто» легко екранізувати — з краєвидами й панорамами. Це теж, очевидно, залишки кінокомедії. А «Невеличка драма» — театральний роман, де кожний розділ — окрема дія в окремих декораціях, і він аж проситься на сцену. Театру в житті Підмогильного було набагато більше, ніж кіно. Дружина Катерина Червінська та її брат Іван — актори. Із життя театр перебрався на сторінки роману.

У персонажах «Міста» охоче шукають прототипів: критик Світозаров — це Микола Зеров, поет Вигорський —